

Bu şekilde yapılan mürekkep çuhadan süzülerek içinde yabancı madde kalmaması sağlanır ve yazının nevine göre sekiz on misli sulandırılıp kesafeti ayarlanır. Eski mürekkepçiler, kendilerinden mürekkep isteyenlere hangi tür yazı için kullanılacağı sorarlardı. Çünkü sülüs için ayrı, ta'lik için ayrı, nesih için ayrı kıvamda mürekkep bulunurdu. Fazla sulu ise kâğıt üzerinde siyah yerine gri renk veren ve makbul olmayan bir mürekkebi koyultmak için suyu uçurulur. Yazarken pratik bir çare olarak mürekkebi koyulaştırmak icap ederse sol elin baş ve şahadet parmakları arasındaki çukurluğa birkaç damla mürekkep konur. Vücut hararetiyle suyu azalan mürekkep koyu renk vererek yazar. Zamkı fazla olan mürekkeple yazılan yazılar geç kurur. Bu yazılar rutubette kalırsa zamanla karşı sayfaya yapışabilir. Bal mumu ve bezir yağından yapılan is mürekkebi sulu olursa gri yerine devetüyü rengi verir. Bezir isine başka maddeler ilavesiyle elde edilmiş mürekkeple yazılan yazılara güneşte yandan bakılınca rengârenk görünür. "Tâvûsî" adıyla anılan bu mürekkebin terkihi şöyledir: 10 dirhem zamk, 15 dirhem mazi, 2,5 dirhem bezir isi, 20 dirhem zaç, 1 dirhem safran, 0,5 dirhem şap, 0,5 dirhem karaduz, 0,5 dirhem jengâr. İis mürekkebinin çok kullanıldığı eski dönemlerde havanda fazla dövülme imkânı bulunamazsa az dövülmüş mürekkep kapalı bir kap içinde hammamlardaki gibi çok açılıp kapanan kapılara veya uzun yola çıkarılan develere asılarak hareket halinde sarsıntı ile terbiye edilmesi sağlanırdı. XVI. yüzyıl hattatlarından Revânî Receb Halife bu maksatla bacaklarına mürekkep şişelerini bağlayarak dolaşmış.

Okur yazar zümrenin hokka içerisinde daima yanında taşıdığı is mürekkebinin, zamanla hiçbir sûrette solmadığından solüsyon tarzındaki Batı usulü mürekkebe karşı üstünlüğü vardır. Ancak bugünkü kalem sisteminde kullanışlı olmaz, kamış kalem için mükemmeldir. Bu mürekkep bir "is süspansiyonu"dur, yani is parçacıkları erimeden zamkın yardımıyla suda asılı kalmıştır. Âharlı kâğıda bununla yazıldığı vakit yüzeyde kalır, silinip kazanmaya, hatta yalanmaya müsaittir. Bu hal ise eski sanat yazılarımız için gerekli bir husus olup okumuş yazmış kimseler hakkında kullanılan "mürekkep yalamış" tabiri de buradan gelir. Sanat eserlerini yazmak üzere kullanılan mürekkep kendi kendine kurumaya terkedilir. Ancak resmî yazıların çabuk kurutulması için yazının üzerine "rîh"

veya "rîk" denilen renklendirilmiş bir çeşit ince kum, içine konulduğu rıhdan yardımıyla serpilirdi. Aynı maksatla -Viyanadan getirildiği için- Beç rıhı denilen bir çeşit yaldız kırpıntısı da kullanılmıştır. Bu rıh, is mürekkebi kuruduğu zaman, içinde çok güzel görüntü verir.

Eskiden çok değişik renklerde (gülgünî, lâcivert, âsumanî, yeşil ...) mürekkep yapılmışsa da en çok kullanılanları sarı (zırnik), kırmızı (la'l ve surh), beyaz (üstübeç) ve altın (zer) mürekkepleridir. Zırnik mürekkebi: Zırnik adıyla bilinen tabiattaki arsenik sülfür taşının ezildikten sonra Arap zamkı mahlûlü ile karıştırılmasıyla sarı renkli, ancak çabuk solan bu mürekkep elde edilir. Bunun turuncu renkli bir cinsi de altınbaş zırnığı adıyla bilinir, ondan da mürekkep yapılır. Zırnik mürekkebi celî hatların kalıplarını yazmakta kullanılır. La'l mürekkebi: Lotur, şekerci çoğeni, şap ve su muayyen nisbetlerde karıştırılıp kaynatıldıktan sonra suyu alınır ve bunun içine kurutulmuş kırmızı böceği iyice dövülerek eklenir. Tekrar kaynatılmakla elde edilen la'l mürekkebinin cazip kırmızı rengi vardır. Surh mürekkep: Zincifre (civa sülfür) ve Arap zamkı eriyiğinden yapılan bu kırmızı mürekkeple secâvend (tevakkuף) işaretleri konulur. Osmanlı hattatları böcekten yapılan la'l mürekkebi yerine Kur'an-ı Kerim'de surh mürekkebi kullanmışlardır. Zer mürekkep (bk. ALTIN EZME). Üstübeç mürekkebi: Zırnik yerine üstübeç kullanılarak aynı usulle yapılır. Bilhassa mushafın süre başlıklarının altın zemin üstüne beyaz renkle yazılmasında kullanılır.

XIX. yüzyılda Vezneciler'deki Zeynep Hanım Konağı'nın karşısında Mürekkepçiler Hanı vardı, civarında da başka mürekkepçi dükkânları mevcuttu. Bu dükkânlarda mürekkep, kırılmaması için kısa ve tombul şekilde Eğrikapı'daki şişehânelerde yapılan mürekkep şişelerinde satılırdı. Bu şişeler mürekkepçilerde ipe dizilmiş vaziyette dururdu. Bunlara "mürekkep kumkuması" da denilir.

Eski mürekkepçilerin hayatı hakkında fazla mâlûmat yoktur. XX. yüzyılda sanatlarını icra eden birkaçının ismi sıralanabilir: Bursalı İsmâil Ağa, Yamalı Mehmed, Süleyman Efendi, Abdullah, Yûsuf Ağa, Çerkez Selim, Ebrîci Bekir, Konyalı Müderis Vehbi Efendi ile onun yetiştirdiği Osmanağa Hatibi Abdülkadir Şeker, Necmedin Okyay. Mektepleri dolaşarak yazı meşekeden talebeye sepetli şişeler içinde is mürekkebi satan seyyar esnaf da vardı. Ayrıca mühür basarken onu karartmak için

parça halinde kuru mürekkep de satılırdı. Eski hayır severlerden mürekkep vakfederek hayra vesile olanlar çıkmıştır. Meselâ İstanbul Soğanağa mahallesi sakinlerinden el-Hâc Mustafa Ağa'nın vakfiyesinde, Beyazıt İmâreti kapısı önünde her perşembe günü isteyenlerin divitlerine mürekkep koyacak emine bir kimsenin bulundurulması arzu edilmektedir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

*Gülzâr-ı Savâb*, s. 93-100; Evliya Çelebi, *Se-yahatnâme* (Dağlı), I, 292; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 202, 603-604, 624; Yazır, *Kalem Güzeli*, II, 180-186; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 104; a.mlf., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 41-46; Nuray Yıldız, *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, Ankara 2000, s. 193-204; H. Blanck, *Antikçağda Kitap* (trc. Zehra Aksu Yılmaz), Ankara 2000, s. 48-72; M. Abdülhay el-Kettânî, *H. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtibü'l-idâriyye* (trc. Ahmet Özel), İstanbul 2003, I, 278; II, 309-310; M. Uğur Derman, "Eski Mürekkepçiliğimiz", *İslâm Düşüncesi*, sy. 2, İstanbul 1967, s. 97-112; a.mlf., "İs Mürekkebi", *TA*, XX, 222-223; J. J. Witkam, "Mîdâd", *EP* (Ing.), VI, 1031.



M. UĞUR DERMAN

#### MÜREKKEP MAKAM

(bk. MAKAM).

#### MÜREYSÎ' GAZVESİ

(غزوة المريسيع)

H. Peygamber'in 5 (627) yılında Benî Mustalîk kabilesine karşı düzenlediği gazve

(bk. MUSTALİK).

#### MÜRİD

(المريد)

Tasavvuf yolunu tutmaya veya tarikata girmeye karar veren yahut bir şeyhe bağlı bulunan kişi anlamında tasavvuf terimi.

Sözlükte "iradesi, isteği olan kişi" mânasındaki mürîd kelimesi tasavvuf tarihinde ve çeşitli tasavvufî zümreler arasında farklı mânalarda kullanılmıştır. İlk sûfi müellifler müridden çok irade kavramı üzerinde durmuşlar, iradenin mürîd ve murâd terimleriyle ilişkisini göstermeye çalışmışlardır. Meselâ Kuşeyrî *er-Risâle*'sinde, Hevî *Menâzilü's-sâ'irîn*'de irade konusu özel bir bölüm ayırmışlardır.

Mutasavvıfların çoğu iradeyi "âdetleri, alışkanlıkları terketmek" diye tarif etmiş-

## MÜRİD

tir. Bunlara göre genellikle halk gaflet içindedir ve nefsin arzularına uymuştur. İrade bu alışkanlıkların terkedilmesidir. İradenin bir de fiil yönü vardır. Nefsin arzularına uymayıp gaflet halinden vazgeçilmesi terk, Hakk'a giden yola girip bunun gereklerinin yerine getirilmesi fiil halidir. Bu anlamda mürid alışkanlıklarından tamamıyla koptan ve kendini Hakk'a veren kişidir. Nitekim Hallâc-ı Mansûr müridi, "başlangıçta Allah'a vâsil olmayı isteyen ve ona vâsil olmadıkça hiçbir şeye meyletmeyen kişi" olarak tanımlamıştır. Bu yolda irade sahibi olmak yeni bir dinî hayatın başlangıcıdır. "Günahları terkedip ibadet ve taatlere yönelme" anlamına gelen tövbe de bir bakıma iradeye benzer ve bundan dolayı tasavvufta birinci makam sayılır. Tövbe işlenen günahlardan pişman olma, irade bunun yanı sıra Hakk'a giden yola girme isteği ve çabasıdır. Bu çabayı doğuran bilinmeyen ve bilinmeyen etkenler vardır. Tasavvufta genellikle iyi ve dindar insanların sohbetinde bulunmanın uyanışa vesile olacağı kabul edilir. Evliya menkıbelerinin böyle bir iradenin ortaya çıkmasında etkili olacağını söyleyen Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre Hak Teâlâ bir kuluna hayır murat ettiği zaman onu ham sofulardan uzaklaştırır ve hakiki sûfilerin arasında bulunmasını sağlar (Kuşeyrî, s. 436).

Tasavvuf kaynaklarında sûfi hareketin ilk temsilcilerinin tâlip, muhib, fakir, sâlih, müttaki, zâhid, âbid, sâlik ve ârif gibi sıfatlarla anıldığı, şeyh ve mürid terimlerinin yaygın olarak kullanılmadığı görülmektedir. Yine tasavvuf kaynaklarında tasavvufun kuruluş döneminde ortaya çıkan Tayfûriyye, Cüneydiyye, Harrâziyye ve Hakîmiyye gibi hareketlerin mensuplarından daha çok "üstâd olarak tanınan zatın sohbetinde bulunup kendisinden feyiz alan kişi" anlamında "sâhib" diye bahsedilir. Meselâ Sülemî Cüneyd'in, Serî es-Sakatî, Hâris el-Muhâsibî, Muhammed b. Ali el-Kasâb gibi sûfilerin sohbetinde bulunduğunu söylerken onlardan feyiz aldığını belirtmek istemişti (*Tabakât*, s. 154). Horasanlı sûfi Şakîk-ı Belhî, İbrâhim Edhem'in sohbetine katılmış, onun yolunu benimsemişti; Hâtim el-Esamm'ın da üstâdı idi (*a.g.e.*, s. 61). Bu örnekler ilk sûfilerin birden çok üstâdın sohbetinde bulunduğunu, ancak yolunu ve tarzını benimsedikleri zatı üstâd olarak nitelendirdiklerini göstermektedir.

İlk sûfiler mürid terimini, "Hakk'a giden yolda kararlı ve sağlam bir irade ortaya koyan kişi" anlamının yanı sıra "iradesi olmayan kul" mânâsında da kullanmışlardır. Çünkü kişinin Hakk'a giden yolu tutması

artık bundan sonra bu yolda Hakk'ın iradesine göre yürümesi, bu iradenin bulunduğu yerde kendi iradesini terketmesi demektir. Bundan dolayı Bâyezîd-i Bistâmî gibi sûfiler, kendi iradelerini Hakk'ın iradesine teslim edip iradesiz bir kul olarak yaşamayı tasavvuf anlayışlarına esas almışlardır. "İradede fenâ" ifadesinin anlamı budur; burada kulun kastı, talebi ve iradesi fânî olmakta, yerini Hakk'ın kastı, talebi ve iradesi almaktadır. Sûfiler müridliğinin (irade sahibi olmanın) aslında Allah'ın bir sıfatı olduğuna dikkat çekmişlerdir (Necmeddîn-i Dâye, s. 250). Buna göre hakiki mürid Allah'tır. Bu durumda kul Hakk'ın muradıdır. Tâlib-mürşid ilişkisinde tâlib mürid, şeyh muraddır. Sûfi olmayan İbn Kayyim'in irade ehli dediği müridlerin bir yönden irade sahibi, diğer yönden iradesiz olmalarını hakikatin kendisi diye nitelemesi de önemli bir tesbittir (*Medâricü's-sâlikîn*, II, 379; III, 389).

Tarikatların yaygınlaşması ve tekke kurumunun önem kazanması şeyh-mürid ilişkisinin daha düzenli ve disiplinli hale gelmesine vesile olmuş, bunun sonucunda şeyhin mürid üzerindeki gözetimi artarken mürid şeyhine daha bağımlı hale gelmiştir. Kuşeyrî, bir üstâttan edep öğrenmeyen bir müridin artık bir daha iflâh olmayacağını söyledikten sonra Bâyezîd-i Bistâmî'nin, "Üstâdı olmayanın kılavuzu şeytandır" sözünü naklederek üstâtsiz sülûkün tehlikesine dikkat çeker (*er-Risâle*, s. 735). Aynı anlayışın Gazzâlî'de devam ettiği görülmektedir. Ona göre âhireti irade eden bir kimsenin (Âl-i İmrân 3/152) mal, makam, taassup ve günah engellerini önünden kaldırması, bir nehir kenarında kendisini yeden bir âhâ gibi şeyhini izlemesi, hiçbir önerisine hayır dememesi ve onun yanlısını kendi doğrusuna tercih etmesi gerekir (*İhyâ*, III, 72-77; IV, 255). Buna müridin şeyhinde fânî olması (fenâ fi şeyh) denir ve bu Allah'ta fânî olmanın (fenâ fillâh) mukaddimesi sayılır. Sühreverdi'ye göre mürid şeyhinin bir parçası olup aralarında baba-oğul ilişkisi gibi bir ilişki vardır. Şeyh oğlunu terbiye eder gibi müridini terbiye eder, müridi üzerinde babanın evlâdı üzerindeki gibi tasarruf hakkına sahiptir. Müridin şeyhe bağlanması ikinci doğumu diye kabul edilir (*Avârifü'l-ma'ârif*, s. 62). Müridin şeyhten feyiz alma dönemine "irtizâ" (süt emme), kendi kendine yeterli hale gelmesine de "fitâm" (sütten kesilme) denir.

Sûfi müellifler eserlerinde müridleri çeşitli derece ve sınıflara ayırarak ele almışlardır. Kuşeyrî, müridlerinin çoğunun önce

riyâzete ve çile çekmeye muvaffak kıldığını, ardından yüce hedeflere ulaştırıldığını, bazısının önce cezbeye kapılarak yüce mânaları keşfettiğini, daha sonra riyâzet ve çile çekme haline dönüp bu yolla da o mertebeye erdiklerini belirtir (*er-Risâle*, s. 438). Ebû Nasr es-Serrâc mübeddî, mürid ve murad olmak üzere üçlü bir sınıflandırma yapar (*el-Lüma*, s. 417). Sühreverdi mücerred sâlik, mücerred meczup, yola girdikten sonra cezbeye eren sâlik, cezbelendikten sonra yola giren sâlik diye dördü bir mürid tasnifi yapar (*Avârifü'l-ma'ârif*, s. 64). Mutlak mürid, mecazi mürid ve mürted mürid şeklindeki sınıflandırma da şeyhinden ayrılan müridin irtidad etmiş hükmünde tutulması bakımından dikkat çekicidir.

Bir deneme ve hazırlık döneminden sonra uygun görülen tâlipler şeyhe biat ederek mürid olur. Bir tarikata girmeye "ahz-ı tarîk" adı verilir. Şeyh tarikata giren müride zikir telkin eder, hırka-i irâdet denilen ve müridliğin simgesi olan bir hırka giydirir. Bundan sonra intisap ettiği tarikatin âdâbına uygun biçimde seyrü sülûke başlayan mürid farz ibadetlerin yanında kendisine tayin edilen nâfile ibadetleri yerine getirmek, günün belli zamanında evrâd ve ezkâr okumakla yükümlü olur. İrade hırkasını giyen bir mürid sülûkünün ileri aşamalarında başka bir şeyhten de hırka alabilir. Buna "hırka-i teberrük" denir. Ancak aslanan hırka-i irâdetir. Şeyh sülûkünü tamamlayan müride irşad yetkisi vererek halife tayin edebilir.

Müridin sahip olması gereken nitelikler ve görevleri konusunda tasavvuf kitaplarında ayrıntılı bilgiler verilmiş, ayrıca bu konuda Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi'nin *Âdâbü'l-mürîdîn*'i gibi müstakil eserler yazılmıştır (Kahire, ts.). Kuşeyrî *er-Risâle*'sinde irade, sohbet, meşâyihе saygı bölümlerinde konuyu ele aldığı gibi eserin son kısmında müridlere tavsiyelerde bulunur. Aynı şekilde Muhyiddin İbnü'l-Arabî *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'nin sonunda müridlere tavsiyeler konusuna geniş yer vermiş (IV, 576-719), *Risâletü künhi mâ lâ büdde li'l-mürîd minhü* gibi bazı risâlelerini bu konuya ayırmıştır. Muhâsibî'nin *Veşâyâ'sı* da bu türün en güzel örneklerindedir. Büyük mutasavvıflar bir yandan müridleri kâmil insan olmaya teşvik edip bu hususta yapmaları gerekenleri söylerken bir yandan da karşılaştıkları tehlikeler hususunda onları uyarır, bu yolun zor ve tehlikeli olduğunu, bunun için dikkat ve sabır gerektiğini ısrarla belirtmişlerdir (ayrıca bk. ÂDÂBÜ'L-MÜRİD).

Müridin şeyh karşısındaki teslimiyetçi tavır, her dediğini ve yaptığını doğru sayması, darda kaldığında şeyhinin mânevîyatından istimdadda bulunması, şeyh ona bende nazarıyla bakarken onun şeyhini efendisi bilmesi, şeyhinin kulu ve kölesi olmakla gurur duyması eleştirilmiş, böyle körü körüne bağlılığın İslâm'a uymadığı, müridlerin kişiliklerine zarar verdiği ileri sürülmüştür. Müridlerin, öldükten sonra da şeyhlerine aynı şekilde bağlılıklarını devam ettirmeleri ve ruhlarını Allah katında şefaataçı saymaları bazı âlimler ve mezhep mensuplarınca şirk ve küfür sayılmış, bunun kişileri kutsallaştırmak anlamına geldiği ileri sürülmüştür. Bu görüşlerin doğruluğunu gösteren birçok örnek bulunmakla birlikte Hâris el-Muhâsibî, Hakîm et-Tirmizî, Gazzâlî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Dâvud-i Kayserî, Yunus Emre gibi büyük fikir adamları, din âlimleri ve şairlerin bir müridlik dönemi geçirdikten sonra bu seviyeye ulaştıkları gerçeği hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 612; Muhâsibî, *er-Ri'âye li-ḥukûkullâh*, Kahire 1970, s. 607-627; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 275, 276, 417-418; Ebû Tâlib el-Mekki, *Kütübü'l-kulûb*, Kahire 1961, I, 194; Kelâbâzî, *Taaruf* (Uludağ), s. 200-202; Sülemî, *Tabakât*, s. 61, 154, 356, 454; Kuşeyrî, *er-Risâle* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd), Kahire 1966, s. 433-439, 731-752; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 135-137, 205, 483-487; Herevî, *Menâzil* (Revân), s. 433 vd.; Gazzâlî, *İhyâ'*, III, 72-77; IV, 255; Ahmedî Câmî, *Ünsü't-tâ'ibin* (nşr. Ali Fâzıl), Tahran 1367, s. 77-80; Ebû Mansûr el-Abbâdî, *Şüfnâme* (nşr. Gulâm Hüseyin Yûsuff), Tahran 1347, s. 39; Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Ğunye li-tâlibi tarîkî'l-hak*, Beyrut 1288, II, 137-175; Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, Kahire 1939, s. 62, 64, 280-289; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûḥât*, Kahire 1293, II, 689-692; IV, 576-719; Necmeddîn-i Dâye, *Mirşâdü'l-ibâd* (nşr. M. Emîn Riyâhî), Tahran 1365 ḡ., s. 250-266; Taqiyyüddin İbn Teymiyye, *Merâtibü'l-irâde* (*Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-kübrâ* içinde), Beyrut 1972, II, 69-87; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Beyrut 1403/1983, II, 378-391; III, 389; İbnü'l-Hatîb, *Ravzatü't-tarîf* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Kahire 1968, s. 486, 616; Abdülkerîm el-Cifî, *el-İnsânü'l-kâmil*, İstanbul 1300, I, 67; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 449; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, İstanbul 1963, I, 293-295; Aziz Mahmud Hüdâyî, *Tarîkatnâme* (nşr. Mehmed Gülşen, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî* içinde), İstanbul 1338-40, s. 20-29; Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ*, Bulak 1256/1840, s. 34, 197-199; Ebü'l-Alâ el-Affî, *et-Taşavvuf şevretün rûhiyye fi'l-İslâm*, Kahire 1963, s. 265; M. Asin Palacios, *İbn Arabî: Ḥayâtüh ve mezhebüh* (trc. Abdurrahman Bedevî), Kahire 1965, s. 129-145; A. Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutları* (trc. Ergun Kocabıyık), İstanbul 2001, s. 109-116.



SÜLEYMAN ULUDAĞ

## MÜRİDİYYE

(المريدية)

Kâdiriyye tarikatının Ahmedü Bamba (ö. 1927) tarafından kurulan Senegal kolu.

Moritanya'ya gidip Kâdiriyye tarikatının Batı Afrika'daki en büyük şeyhi konumunda bulunan Şeyh Sıdyaya intisap eden Ahmedü Bamba dinî ilimleri de onun yanında tahsil etti. Seyrû sülûkünü tamamlayıp hilâfet alarak ülkesi Senegal'e döndüğünde Kâdiriyye tarikatına mensup olan babası Mumer Ente Sellî'nin (Momar Antassaly) müderrislik yaptığı Cayor'a yerleşti. Burada 1882 yılına kadar onunla birlikte ders okuttu, bir yandan da irşad faaliyetini sürdürdü. *el-Cevherü'n-nefis*, *Mevâhibü'l-kuddûs*, *Müleyyinü's-şudûr* gibi eserlerini bu dönemde kaleme aldı. Kasım 1893'te Mürîdiyye adını verdiği tarikatın kurucusu olduğunu ilân etti. Senegal müslümanlarının Ahmedü Bamba'ya gösterdiği ilgi Fransız sömürge yönetiminde rahatsızlık meydana getirdi. Sömürgecilere karşı silâhlî direnişin müslümanlara fayda getirmeyeceği düşüncesiyle pasif kalmayı tercih etmesine rağmen 1895 yılından itibaren hayatı baskı ve sür-günlerle geçen Ahmedü Bamba vefat ettiğinde kurduğu tarikat ülke genelinde yaygınlık kazanmış, mürid sayısı 400.000'e ulaşmıştı.

Ahmedü Bamba'nın vefatının ardından Fransızlar, yerine kardeşi Şeyh Ente'nin geçmesini engelleyip büyük oğlu Muhammed (Mamadou) Mustafa İmbâkî'nin şeyh olmasını sağladılar. Tarikat Muhammed Mustafa İmbâkî'den (ö. 1945) sonra kardeşi Muhammed Fâzıl (ö. 1968), onun vefatının ardından kardeşleri Abdülhad İmbâkî (ö. 1969) ve Abdülkâdir İmbâkî (ö. 1990) tarafından sürdürülmüştür. Halen bu görevi Sâlihü İmbâkî yürütmektedir.

Mürîdiyye tarikatında şeyhin Ahmedü Bamba'nın soyundan gelmesi şarttır. Şeyh aynı zamanda tarikatın merkezi Tübâ şehrinin yöneticisidir. Tarikat ülke genelinde "büyük marabular" denilen, Ahmedü Bamba'nın soyuna mensup 200 kadar halife tarafından temsil edilir. Hemen her yerleşim yerinde bulunan küçük marabular tarikatın en alt seviyedeki sorumlularıdır. Mustafa İmbâkî'nin babasının ölüm yıl dönümünün anmak için başlattığı törene mağallı Volof dilinde "magal" adı verilmiştir. Üçüncü şeyh Mustafa Fâzıl da Ahmedü Bamba'nın Gabon sürgününden Senegal'e döndüğü günü magal ilân etmiştir. Bütün

tarikât mensupları Tübâ şehrinde yapılan bu törenlerde bir araya gelir, zekât ve sadakalarını şeyhe takdim ederler.

Ahmedü Bamba babasından aldığı Kâdiri evrâdı ile zikir yapmış, ayrıca Moritanya'yı ziyareti sırasında bir Şâzeî şeyhinden bu tarikatın evrâdını zikretme izni almış, Mürîdiyye tarikatına has evrâdı 1903 yılı Ramazan ayında tertip etmiştir. Tarikat kaynaklarında onun bu evrâdı uyanık halde iken bizzat Hz. Peygamber'den öğrendiği kaydedilmektedir. Mürîdiyye mensuplarının her gün bu evrâda beraber bir cüz Kur'an-ı Kerîm okumaları tarikatın âdabındandır. Ayrıca Ahmedü Bamba'nın Resûl-i Ekrem'in methine dair *Mevâhibü'n-nâfi'*, *Cezbü'l-kulûb*, *Muqaddemâtü'l-emdaḡ* adlı kasideleri ferdi veya toplu olarak okunur.

Ahmedü Bamba, 1924 yılında Fransız sömürge idaresine başvurarak Tübâ şehrinde bir cami yaptırmak için izin almış, ancak inşaaata başlanamamıştı. Fransızlarla iyi ilişkiler kuran Mustafa Fâzıl'ın şeyhlik döneminde temeli atılan caminin inşası otuz iki yıl sürmüş, açılışı 1963'te Senegal'in bağımsızlığa kavuşmasından sonra devlet başkanı olan ve Mürîdiler tarafından desteklenen Katolik Léopold Sédar Senghor tarafından yapılmıştır. Caminin bitişiğinde Şehü'l-hâdim Kütüphanesi 160.000 kitaplık zengin bir koleksiyona sahiptir. Mustafa Fâzıl, İslâmî ilimler alanında yüksek seviyede eğitim vermek üzere Ezher adlı bir de medrese inşa ettirmiştir.

Ahmedü Bamba'nın hayatına dair *Münnenü'l-bâkî* adlı eserin müellifi Şeyh Beşîr İmbâkî ile *İrvâ'ü'n-Nedîm*'in müellifi Muhammed Lamin Diop, Ahmedü Bamba'nın torunu el-Hâc Şeyh İmbâkî, divan sahibi şair Şeyh İbra Diop, Ahmedü Martar, Volof dilinde divanı olan şair Şeyh Müsâ Ka bu medresede yetişmiştir.

Senegal'de yer fıstığının yarıya yakın kısmı Mürîdiyye mensuplarınınca üretilir. Ahmedü Bamba'nın teşvikiyle başlayan bu üretim faaliyeti sayesinde tarikat, hem sömürge döneminde hem bağımsızlık sonrasında sadece Senegal'de değil bütün Afrika'da diğer tarikatlardan farklı olarak önemli bir ekonomik güce sahip olmuş, bu da tarikat mensuplarını ülke siyasetinde etkin bir konuma getirmiştir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

*Divân fi'l-'ulûmi'd-dîniyye li's-Şeyh Ahmedü Bâmbâ el-Bekki ḡâdimi'r-Resûl*, Dakar 1988, I, 6-13; A. Bourlon, "Mourides et Mouridisme", *Notes et études sur l'Islam en Afrique noire*, Paris 1962, I, 53-74; Cheikh Tidiane Sy, *La confrérie sénégalaise des mourides*, Paris 1969, tür.yer.;